

BERDE KÁROLY:

PATAKI JENŐ (1857–1944)¹

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Ha nyolcvanhetedik életévében, az emberi mulandóság kikerülhetetlen törvénye szerint, testileg törődötten és a jól megérdemelt nyugalom csendes óráiban hagyott volna itt bennünket Pataki Jenő, az aggastyánok zajtalan elmúlásával, akkor mély fájdalomunk ellenére is megnyugodnánk Isten változhatatlan rendelésén, amellyel megfáradott hívét magához szólította örök pihenőre. Személyére, munkájára békességes kegyelettel gondolnánk, és így dobnánk a búcsú göröngyeit a házsongrádi temető sárga agyagjába elsüllyedő koporsójára.

De így látni őt elmenni közülünk, szellemileg frissen, testileg ruganyosan, és aggságában is a mindennapi kenyérért küszködve, a kutatásra született elme nyugtalanságával a tudomány műhelyébe sietve, de annak épülete előtt összezúzott tagokkal terülni el korunk szörnyű járműve, az autóbusz kerekei alatt: nehéz megtalálni lelkünk megnyugvását az ő elmúlásán és nehéz megbékélnünk sorsának tragikumára fölött.

Mert Pataki Jenő kivételesen hosszú élete az apró emberi tragikumok, a remények és csalódások, a felemelkedések és lezuhanások folyamatos láncolatából tevődött össze. Egykoron úgy látszott, hogy a sors kegyeltje gyanánt minden külső és belső adottsága megvan ahhoz, hogy kiváló orvos-ősei nyomdokába lépve Galenos bő opes-ei között fussa meg életpályáját. Egészség, erő, életkedv, tehetség, akarat, céltudatosság, különlegesen nemes és kötelező családi tradíciók hajtották előre, mint a kolozsvári egyetem orvosi fakultásának komoly és elmélyedő hallgatóját. Később Budapesten Tauffer Vilmos és id. Bókai János iskolájának szerencsés tagja lett, pályája magasra ívelésének minden lehetőségével.

A sors azonban beleszólt az addig szépen ívelő pálya vonalába, és több mint egy évtizedre távoli kis vidéki állomásra, Sárvárra sodorja őt, ahonnan csak 1898-ban sikerül a tudomány tűzhelye mellé, Kolozsvárra visszajutnia. Akit azonban a múzsák valamelyike magának jegyez el, az „Grönland örökös haván, vagy a forró szerezsenhomokon” sem tud kedvese öleléséből szabadulni. Pataki Jenő pedig a Klio kegyeltje volt. Családja II. Rákóczi György fejedelem korában kerül Felső-Magyarországról Kolozsvárra, s az Apafi Mihály idejétől a Horthy Miklós idejéig hat generáción át, szakadatlan láncolatban adja a kiváló orvosokat Erdélynek és Kolozsvárnak, köztük két országos protomedicust, Pataki Sámuel (1765–1824) és Pataki Dánielt (1804–1871). Bizonyára e nemes tradíciók hatása, s a kezeire maradt családtörténeti adatok bősége és érdekessége terelték Pataki Jenő érdeklődését az orvos-történelem művelése felé.

Sárvári gyakorló orvos korában közli első ilyen tárgyú tanulmányát, ami Vas vármegye egészségügyének történetével foglalkozik, s ettől kezdve tisztiorvosi teendői és magángyakorlatának gondjai között is szorgalmasan olvas, kutat, adatokat gyűjt, élete és

¹ Forrás: Berde Károly: Pataki Jenő 1857–1944. = Értesítő az Erdélyi Múzeum–Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról 57 (1944) pp. 198–200.

munkaképessége derekán mintegy felkészül arra, hogy hajló korában közkinccsé tegye több évtizedes kutatásainak eredményeit. Természetes, hogy amikor 1898-ban, mint városi kerületi tisztiorvos hazakerült Kolozsvárra, minden ily irányú figyelmét Erdély orvos-történelmére kötötte le. Az akkor virágkorát élő Kolozsvárott, a Ferenc József Tudományegyetem nagyhírű tanárai előtt talán szerénységből, talán szaktudományának aláértékelésétől félve nem szólalt meg. Mintha a sors úgy tartogatta volna őt egy későbbi, sokkal nehezebb és mostohább idő számára, amikor egyfelől nem lesz Erdélyben magyar egyetem, másfelől a sorsának mélypontjára zuhanó erdélyi magyarság mohó érdeklődéssel fog a múlt felé fordulni, és ott fog vigasztalást keresni a történelem azon alakjainál, akik a messzi, boldog időkben fáklyavivői és irányzóiból voltak a tudománynak, művelődésnek, emberszeretnek Erdélyben.

Pataki Jenőt mint tisztiorvost 1918 decemberében nyugdíjazta az Erdélyre szakadt új világ, s az akkor már 61 éves, öregedő férfi az Erdélyi Orvosi Lap hasábjain publikálni kezdte több évtizedes kutatásainak eredményeit. Most következett el az ő ideje. Sokan elhallgattak, kevesen maradtak és még kevesebben voltak azok, akiknek módjukban állott értékes szellemi táplálékot nyújtani a kisebbségi sorsra jutott és egyelőre csaknem minden kulturális fejlődéstől elzárt erdélyi magyar orvosi rend felé. A megszállás két évtizede volt Pataki irodalmi tevékenységének virágkora. Egymás után elevenednek meg tollán azok a régi magyar orvosok, akik hatótényezők voltak egykor Erdély közegészségügyének irányításában, a nyugati tudománynak ide való átplántálásában, a humanitárius intézmények megteremtésében, vagy pedig azok, akik Erdély talajából kinőve a külföldön lettek bizonyosságtevői a magyar szellem általános emberi szempontokból való értékének. Így vonulnak fel tollán két protomedicus őse, Pataki Sámuel és Dániel, Párizs-Pápai Ferenc, Bánfihunyadi János, Gyarmathi Sámuel és sok más orvos-természettudós kiválóságunk, mintegy a Zrínyi intelmével szólva az elárvult erdélyi magyarság ezer gondtól gyötört orvosi rendje felé: „Egy nemzetről sem vagyunk alábbvalók”.

Ekkor íratta meg vele az Erdélyi Múzeum-Egyesület is orvostudományi szakosztályának történetét.

Pataki Jenőnek ez a munkássága szerezte meg a két legkiválóbb magyar orvostörténészünk igaz nagyrabecsülését és barátságát, a Győry Tiborét és a Magyary-Kossa Gyuláét.

Az egyre súlyosbodó viszonyok azonban ismét kiszorították Kolozsvárról a már 73. életévét betöltött öreg historikust, aki 1930-ban kénytelen volt a csekély nyugdíjából való könnyebb megélhetés céljából Tordára költözni. Ez csökkentette ugyan, de nem akasztotta meg írói termékenységét, s az aranyos-menti iparvárosból évről évre beküldte újabb tanulmányait a Kolozsvári Orvosi Szemlébe. Tordán érte Erdély salamonai kettémetszésének ténye, a második bécsi döntés napja is, és szomorúan kellett belátnia, hogy 83 éves fejének sem adatik meg a békés öregség csendes nyugalma. Az oláh megszállás alatt maradót Tordáról visszatért felszabadult szülővárosába, Kolozsvárra. Nem sejtette akkor, hogy itt, bár szellemiekben és erkölcsiekben a legnagyobb megtiszteltetés, de anyagiakban ugyanakkor az eddigieknél is ridegebb, szűkösebb állapot várja. A magyar kormány egészségügyi tanácsosi címmel tüntette ki, a Ferenc József Egyetem gyémántdiplomát szolgáltatott ki számára doktorrá avatásának hatvanadik évfordulóján, az orvosi fakultás meghívja az orvos-történelem előadójául, megvásárolja tőle és érintetlen együttesben őrzi meg orvostörténeti könyvgyűjteményét, az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztálya őt kéri fel előadóul a felszabadulást követő első ünnepélyes ülésére, de egy rideg kormányrendelet, mint dél-erdélyi menekültnek, nem ismeri el nyugdíjjogosultságát, s csak különleges érdemeire tekintettel részesíti szerény kegydíjban. Ennek összege az egyre növekvő drágaság miatt hovatovább mind kevésbé volt elég az öreg házaspár léte biztosításához, és Pataki Jenő életének kilencedik évtizedében is rászorult arra, hogy munkával tartsa fenn magát. Számára komoly segítséget jelentett az a szerény tiszteletdíj is, amit az orvosi fakultáson tartott orvos-

történelmi előadásaiért félévenként kapott. Ezzel, valamint írói tiszteletdíjaival kellett igyekeznie egyensúlyban tartani létének gazdasági alapjait. De lelkesedéssel, derűs életszemlélettel és az önmaga képességeibe vetett bizalommal önérzetesen végezte kenyérkereső munkáját. Utolsó évében nagyobb koncepciójú vállalkozásba fogott: könyv alakjában kívánta megírni és kiadni a régi erdélyi orvosok életrajzi lexikonát.

Élete utolsó órájában is ebben a munkában fáradva sietett autóbuszon a fakultás orvos-történelmi intézetébe. Síkos, jeges, januári nap volt. A 87 éves öreg tudós az intézet épülete előtt kilépett az autóbusból, a kocsí hátrált, fordulatot végzett, s hátsó kerekének otromba talpaival halálra zúzta Pataki Jenőt.

A „legorvosabb magyar család” utolsó férfitagját 1944. január 10-én kísértük utolsó útjára, a Pataki-ösök csoportban álló sírdombjai közül az egyik alá a házsongárdi temetőben. A kálvinista egyház egyszerű szertartása mellett két nevelő Alma Matere adta meg a végtisztesség fényét, lelki eszközökkel. Horváth Béla orvoskari dékán fejezte ki az egyetem orvosi fakultása, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kolozsvári Orvosi Kamara elismerését, háláját személyének és munkájának értéke felett, elsüllyedő koporsóját pedig a református kollégium diákjainak éneke búcsúztatta el annak a zsoltárnak hangjaival, aminek első sorát mosolyogva idézgette nekem néha, ha aggodalmaskodva néztünk egyszer-egyszer a bizonytalan jövő felé: „Tebenned bízunk elejétől fogva”.

